

Efekt głosowania przyjacielsko-sąsiedzkiego w wyjaśnianiu zachowań wyborczych

TOMASZ CZAPIEWSKI
DR

Uniwersytet Szczeciński, Wydział Humanistyczny
e-mail: tomasz.czapiewski(at)usz.edu.pl

Słowa kluczowe głosowanie, kandydaci, wybory, głosowanie personalne, geografia polityczna

Abstrakt Głosowanie przyjacielsko-sąsiedzkie (PS) można zdefiniować jako preferowanie przez wyborców kandydatów zamieszkałych lub działających w ich okolicy. Zjawisko zostało szeroko opisane w literaturze zagranicznej, ale w Polsce nie spotkało się z większym zainteresowaniem. Celem artykułu jest wskazanie najważniejszych ustaleń badawczych odnoszących się do tego zjawiska na podstawie szerokiej analizy piśmiennictwa naukowego.

Autor stwierdza, że efekt głosowania przyjacielsko-sąsiedzkiego nie jest ograniczony do jednej części świata ani konkretnego systemu wyborczego. To niezbędny element każdego modelu próbującego wyjaśnić zachowania wyborców. Z drugiej strony, choć samo występowanie zjawiska nie budzi wątpliwości, można sformułować wniosek, że efekt głosowania przyjacielsko-sąsiedzkiego ma silnie kontekstowy charakter. Takie czynniki, jak system wyborczy, atrybuty kandydatów, intensywność sporu politycznego czy organizacja partii politycznych, będą miały wpływ na to, w jakiej skali efekt wystąpi.

The friends and neighbours voting effect and its role in explaining electoral behaviour

Keywords voting, candidates, elections, personal vote, political geography

Abstract The friends and neighbours voting effect can be defined as a phenomenon in which voters prefer candidates residing or working in a geographically close neighborhood. It has been widely described in foreign literature, but not in Poland. The aim of this article is to indicate the most important research findings referring to the phenomenon, based on a broad analysis of scientific literature.

The author states that the friends and neighbours voting effect is not limited to any part of the world or a specific electoral system. The effect is one of the indispensable elements of any model of voting behavior. On the other hand, although the occurrence of the phenomenon is stable, it can be concluded that the friends and neighbours voting effect has a strongly contextual character. The factors such as the electoral system, the attributes of the candidates, the intensity of the political dispute or the internal organization of political parties will affect the extent to which this effect will occur.

Wprowadzenie

Głosowanie przyjacielsko-sąsiedzkie (PS) można zdefiniować jako preferowanie przez wyborców kandydatów zamieszkałych lub działających w ich okolicy. Związek bliskości geograficznej wyborcy i kandydata z wynikami wyborów może być wyjaśniany z różnych perspektyw: działania partii i jej władz w procesie selekcji kandydatów; działań polityków, zarówno w trakcie kampanii wyborczej, jak i podczas pełnienia funkcji w organach władzy wykonawczej czy uchwałodawczej; a także przy podejmowaniu decyzji przez wyborców. W niniejszym tekście skoncentrowano się głównie na relacji między wyborcą a kandydatem.

Choć głosowanie PS jest szeroko opisane w literaturze zagranicznej, w Polsce nie spotkało się z większym zainteresowaniem. Wydaje się, że dotychczas były wnikliwie badane inne elementy mogące mieć wpływ na personalne zróżnicowanie wyników kandydatów (miejsce na liście, charakterystyka demograficzna kandydatów czy status inkumbenta). Niniejszy artykuł ma na celu wskazanie najważniejszych ustaleń badawczych odnoszących się do omawianego zjawiska na podstawie szerokiej analizy piśmiennictwa naukowego. W pracy uwzględniono kontekst polski, ze wskazaniem potencjalnych kierunków badań naukowych. W pierwszej części poruszona zostanie kwestia definicji głosowania przyjacielsko-sąsiedzkiego oraz możliwych sposobów operacjonalizacji pojęcia. W drugiej opisana zostanie skala zjawiska i mechanizmy, które prawdopodobnie prowadzą do jego wystąpienia. W trzeciej części pojawi się charakterystyka zjawiska, z uwzględnieniem szczegółowych atrybutów oraz czynników zewnętrznych mających wpływ na jego kształt.

Definicja

Definiując efekt głosowania przyjacielsko-sąsiedzkiego, należy go w pierwszym rzędzie odróżnić od efektu sąsiedztwa. Efekt sąsiedztwa to stabilne w czasie, przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych, które stanowi odzwierciedlenie różnic strukturalnych i społecznych, ale przy uwzględnieniu efektu kontekstowego (Czapiewski, 2016, s. 21–34).

Choć nazwy sugerują bliskość terminów, a oba określenia odnoszą się do związków między zachowaniami wyborców a terenem zamieszkania, to należy je wyraźnie rozdzielić (choć nie wszyscy autorzy są w tym konsekwentni). Różnica między tymi efektami może być częściowo wyjaśniona przez odniesienie do uznanego w literaturze podziału na głosowanie motywowane personalnie i głosowanie motywowane partyjnie (Carey, Shugart, 1995; Gendźwiłł, Raciborski, 2014). W przypadku efektu sąsiedztwa motywacje mają zazwyczaj charakter partyjny, zaś efekt głosowania PS wynika z motywacji personalnych, które mogą wchodzić w konflikt z motywacjami partyjnymi. Oba zjawiska można jednak w pewnym stopniu uznać za komplementarne przy eksplanacji map wyborczych. Tomasz Zarycki już 20 lat temu tłumaczył istotne odmienności w wynikach głosowania na partie polityczne w danej gminie i w całym województwie właśnie jako efekt „głosowania przyjaciół i sąsiadów” (Zarycki, 1997).

Wątpliwości może budzić oryginalny angielski termin *the 'friends and neighbours' voting effect* i jego tłumaczenie. Czy osoby zamieszkałe w tym samym regionie, ale w miastach

oddalonych od siebie o ponad 100 km, i niemające ze sobą styczności można nazwać przyjaciółmi bądź sąsiadami? A w warunkach amerykańskich badania efektu głosowania PS najczęściej dotyczą wyników wyborczych kandydatów w poszczególnych stanach. Niektórzy mogą też wskazać na nadmiernie kwieciste czy „poetyckie” (Górecki, 2015) – a przez to niepasujące do terminologii naukowej – brzmienie pojęcia. W pierwszej, jak się wydaje, polskojęzycznej pracy naukowej odnoszącej się do tego zagadnienia użyto terminu „głosowanie przyjaciół i sąsiadów” (Zarycki, 1997, s. 65). Później upowszechniło się tłumaczenie: „głosowanie przyjacielsko-sąsiedzkie” (Górecki, 2015; Gendźwiłł, 2015), przyjęte również w niniejszym tekście. W jednej z prac zagranicznych dokonano podziału na przyjaciół, sąsiadów oraz przyjaciół politycznych: pierwsi to osoby zamieszkujące w tej samej jednostce podziału terytorialnego co kandydat, drudzy – w jednostkach sąsiednich, a ostatni – w jednostkach, z których pochodzą politycy popierający kandydata (Johnston, Wickham-Jones, Pattie, Cutts, Pemberton, 2016). Pamiętać należy, że w części prac badających mechanizmy i sytuacje mieszczące się w pojęciu głosowania PS nie wykorzystuje się tego terminu, a autorzy ograniczają się do wskazania lokalności jako atrybutu mającego znaczący wpływ na wyniki wyborcze i działania kandydata/polityka.

Ciekawy jest przytoczony przez Zaryckiego (1997) anegdotyczny przypadek, który w pewnym stopniu odpowiada stereotypowym opiniom na temat relacji międzyludzkich w Polsce. Można tę sytuację żartobliwie nazwać odwróconym efektem głosowania przyjaciół i sąsiadów. Otóż autor dostrzegł, że kandydat na senatora w wyborach parlamentarnych w 1993 roku miał najlepsze wyniki w obszarach województwa tarnobrzeskiego najbardziej odległych od jego miejsca zamieszkania. Przypisywał to rozchodzeniu się drogą nieformalną w czasie kampanii krytycznych opinii o kandydacie w rodzimej gminie i jej okolicach.

Operacjonalizacja pojęcia

Dla badacza zachowań wyborczych poważnym wyzwaniem będzie operacjonalizacja lokalności kandydata. W pierwszym rzędzie, jak podano w powyższej definicji, lokalność ma związek z miejscem zamieszkania. Zdarzają się prace zamiennie lub uzupełniająco wprowadzające kryterium miejsca pochodzenia/urodzenia czy dotychczasowej aktywności politycznej (Meredith, 2013).

Kolejnym problemem występującym przy planowaniu badań jest określenie sposobu mierzenia efektu. Lokalność kandydata można mierzyć jako zamieszkiwanie w niewielkiej odległości od wyborcy albo w tej samej jednostce podziału administracyjnego w szerokim rozumieniu tego terminu (nie chodzi wyłącznie o jednostki podstawowego podziału administracyjnego, ale także o te powstałe w wyniku podziałów specjalnych). Niektóre z definicji lokalności, choć z trudem poddają się kwantyfikacji, mogą okazać się nawet bardziej relewantne dla opisu zjawiska niż ta, w której najważniejsza jest odległość geograficzna (Arzheimer, Evans, 2012, s. 309). Ale nawet tak rozumiana lokalność może budzić wątpliwości, chociażby dlatego, że okręgi i obwody wyborcze często nie pokrywają się z jednostkami administracyjnymi, w Polsce chociażby z jednostkami samorządu terytorialnego czy jednostek pomocniczych, takich jak sołectwa czy osiedla.

Optymalne byłoby określenie obserwacji w skali ilorazowej, gdzie zmienną niezależną byłaby odległość między miejscem zamieszkania kandydata a miejscem zamieszkania wyborcy i wskazanie związku tej zmiennej z treścią decyzji wyborczej. Uzyskanie tego typu danych jest niesłychanie trudne. Rzadkością jest model irlandzki, w którym dokładne adresy kandydatów są publicznie dostępne (to właśnie w Irlandii badania efektu głosowania PS mają najdłuższą, obok amerykańskich, tradycję).

Alternatywnie można korzystać z danych na temat odległości między siedzibami władz jednostek administracyjnych czy obwodowych komisji wyborczych odpowiadających miejscu zamieszkania kandydata i wyborcy. Bardziej realne wydaje się określenie zmiennej niezależnej w skali porządkowej: pierwszą kategorię stanowią jednostka terytorialna lub okręg wyborczy, w których zamieszkuje kandydat, drugą – jednostki lub okręgi sąsiadujące, a trzecią wszystkie pozostałe (niemieszczące się w żadnej z dwóch poprzednich, a zarazem takie, w których możliwe jest oddanie głosu na kandydata). Będzie to zasadne, także jeżeli wziąć pod uwagę wcześniejsze badania, które zazwyczaj wskazują, że liczba głosów spada wraz ze zwiększeniem się odległości od miejsca zamieszkania kandydata. Efekt ten nie ma jednak *stricte* linearnego charakteru (Gimpel, Karnes, McTague, Pearson-Merkowitz, 2008) i działa nieproporcjonalnie silniej w bezpośrednim otoczeniu miejsca zamieszkania. Można tu dodać, wyprzedzając późniejsze rozważania, że największe różnice w opiniach badaczy nie dotyczą tego, czy efekt głosowania PS występuje w bezpośrednim otoczeniu miejsca zamieszkania, ale tego, czy odnosi się do jednostek sąsiednich. Dotychczasowe ustalenia prowadzą do sprzecznych wniosków (Arzheimer, Evans, 2014; Evans, Arzheimer, Campbell, Cowley, 2017).

Zasadne jest wskazanie kilku niedoskonałości związanych z uznaniem miejsca zamieszkania za zmienną niezależną. Może się zdarzyć, że kandydat podaje nieprawdziwy adres (np. w wyborach do rady gminy/miasta w Polsce kandydat musi deklarować fakt zamieszkiwania w danej jednostce, aby móc skorzystać z biernego prawa wyborczego, a weryfikacja organów wyborczych zwyczajowo ogranicza się wyłącznie do sprawdzenia poprawności formalnej oświadczenia). Ponadto ludzie często się przeprowadzają; gdzie indziej mieszkają na etapie edukacji, gdy tworzą się sieci znajomości przyjacielskich i sąsiedzkich, a gdzie indziej na etapie pracy zawodowej. Nierzadkie są też kolejne zmiany, zwłaszcza gdy wraz z rozwojem życia zawodowego lub kariery politycznej rośnie status majątkowy. Dodatkowo warto wziąć pod uwagę aktywność kandydata. Może on prowadzić działalność zawodową lub społeczną z dala od miejsca zamieszkania, np. jako dyrektor szkoły, lekarz czy prezes klubu sportowego. Ten drugi aspekt lokalności, niezwiązany z miejscem zamieszkania, był widoczny podczas zbierania materiału empirycznego przez autora niniejszej pracy.

Występowanie zjawiska

Za pierwszego badacza, który zwrócił uwagę na opisywane zjawisko i wprowadził pojęcie do nauki, należy uznać V.O. Keya (1949). Analizując rywalizację o stanowisko gubernatora w wybranych stanach południowej części Stanów Zjednoczonych, dostrzegł, że kandydaci z dużą

regularnością uzyskiwali najlepsze wyniki w hrabstwach, w których zamieszkiwali, a w następnej kolejności w hrabstwach sąsiednich. Obserwacja ta znalazła szerokie potwierdzenie na gruncie amerykańskim (Black, Black, 1973; Johnston 1974; Lewis-Beck, Rice 1983; Rice, Macht, 1987a).

Udało się dowieść występowania efektu głosowania PS w wielu państwach. Najwięcej badań przeprowadzono w krajach anglosaskich, takich jak: Stany Zjednoczone, Irlandia, Wielka Brytania, Nowa Zelandia (Forrest, Johnson, 1973), ale efekt głosowania PS zaobserwowano również w: Izraelu (Hazan, 1999), Austrii (Eder, Jenny, Muller, 2014), Holandii (Hessels, 2013), Belgii (Andre, Depauw, 2016; Put, 2015; Vandeleene, 2017), Niemczech (Jankowski, 2016), Norwegii (Fiva, Smith, 2017), Finlandii (Arter, 2011), Estonii (Tavits, 2010), Czechach (Malcova, 2012), Kenii (Simiyu, 2010) i Kanadzie (Blais, Gidengil, Dobrzynska, Nevitte, Nadeau, 2003; Roy, Alcantara, 2015).

Badania amerykańskie miały najszerszy zakres, zarówno pod względem podmiotowym (objęły m.in. sędziów), jak i przedmiotowym, tj. dotyczącym zrozumienia mechanizmu, który odpowiada za pojawienie się tegoż efektu. Warto też wspomnieć, że podczas badań irlandzkich wprowadzono pojęcie „mafia z Donegal”, które wiązało efekt PS i lokalność kandydata z silnie klientelistyczną siecią zależności będącą wynikiem uwarunkowanego historycznie braku zaufania Irlandczyków do instytucji państwowych.

W Polsce pierwszą pracą, która podjęła omawiane zagadnienie, była publikacja Zaryckiego (1997), a najpełniejsze omówienie zjawiska można znaleźć w opracowaniach Jarosława Flisa (2014) oraz Macieja A. Góreckiego (2015). Flis nie wykorzystuje terminu „głosowanie przyjaciół i sąsiadów”, ale – o czym pisze Adam Gendwił (2015) – jest to bez wątpienia istotny element jego zainteresowań badawczych. Badając wybory do Sejmu i wyniki poszczególnych kandydatów w powiatach/miastach Flis używał pojęcia „więzi terytorialne”, wskazując, że większość (ok. dwie trzecie) posłów ma powiat, w którym posiada „pakiet kontrolny” (Flis, 2014, s. 358). Znaczna liczba głosów w tym powiecie to niezbędny warunek uzyskania mandatu. Wiele powiatów nie ma jednak swojego posła. W tak rozumianych wyborach wygrywają metropolie i były miasta wojewódzkie (autor określa je mianem „Polski wojewódzkiej”), a po stronie przegranych znajdują się najczęściej powiaty ziemskie, niemające właściwej reprezentacji. Górecki (2015) zweryfikował pozytywnie hipotezę o występowaniu efektu PS w jednym z województw w głosowaniu w okręgach jednomandatowych w wyborach do Senatu w 2011 roku.

Mechanizm występowania zjawiska

Mówiąc o efekcie głosowania PS w tak szerokim znaczeniu, należy zwrócić uwagę na to, że za jego występowanie odpowiada wiele mechanizmów. Trudno uznać, że ten sam mechanizm pozwala zyskać dodatkowe głosy w wybranym obwodzie wyborczym oraz w całym regionie. Dosłowny wymiar głosowania sąsiadów i przyjaciół występuje w tym pierwszym przypadku (gdy istnieje zazwyczaj bezpośrednia relacja między kandydatem a głosującym – lub przynajmniej mają ze sobą kontakt – efekt będzie relatywnie silniejszy), choć można również sformułować

opinię, że doświadczony polityk z długim stażem, np. działający w lokalnym zgromadzeniu, może mieć więcej „przyjaciół i sąsiadów” i jego sieć będzie miała znaczny zasięg.

Mechanizmy, które mogą wywołać efekt głosowania PS, bywają definiowane wielorako. Po pierwsze, mogą opierać się na sympatii i zaufaniu wynikających z bezpośredniej lub pośredniej znajomości, tzn. gdy wyborca zna kandydata lub zna osobę, która zna kandydata. Może to być też kwestia tożsamościowa – kandydat mieszkający w tej samej miejscowości lub po prostu blisko, traktowany jest jako „nasz człowiek”. Lokalny kandydat komunikuje niejako wyborcom, że jest jednym z nich i wie, czego oczekują, ponieważ ma podobne doświadczenia i znajduje się w podobnej sytuacji (Gimpel i in., 2008, s. 235). Wyborcy generalnie preferują kandydatów, których łączą z nimi „widoczne cechy” (płeć, rasa), ale także „wspólne doświadczenia”, takie jak zamieszkiwanie w tym samym miejscu (Mansbridge, 1999, s. 629). Wskazane mechanizmy mogą występować jednocześnie.

Z tym wiąże się mające racjonalne podstawy przekonanie, że lokalny kandydat będzie dbał o lokalne interesy i walczył o ich ochronę w organach uchwałodawczych czy wykonawczych. Wskazuje się, że ma on więcej do stracenia, gdy nie wywiązuje się później ze swoich obowiązków, niż ten niezwiązany z lokalną społecznością (Kjar, Laband, 2002). Jest chociażby szansa, że spotka swojego wyborcę w codziennych sytuacjach.

Świadomy możliwości wyborczego zdyskontowania więzi lokalnych kandydat będzie również koncentrować swoją kampanię w okolicy miejsca zamieszkania. Owa koncentracja może mieć podwójny wymiar – miejscowy i programowy. W pierwszym przypadku kandydat realizuje elementy kampanii bezpośredniej i pośredniej (rozdawanie ulotek, rozwieszanie plakatów, wizyty w domach, wynajem powierzchni outdoorowych, obecność na festynach czy innych wydarzeniach lokalnych) na danym terenie. Czasem może to być także spowodowane ograniczonymi zasobami kandydata, co jest powszechne m.in. w wyborach samorządowych w Polsce, zwłaszcza gdy dana osoba startuje w dużym okręgu. Do tego elementu odnoszą się M.A. Górecki i Michael Marsh (2014), ale definiują go jako zjawisko odrębne, niezwiązane z głosowaniem PS, argumentując, że aby poprawnie zmierzyć skalę efektu, należy wyraźnie oddzielić od niego terytorialny układ kampanii. Autorzy wykazali też, że efekt PS występuje nawet wtedy, gdy kontroluje się takie predyktory zachowań wyborczych, jak przywiązanie do partii, wydatki kampanijne czy prowadzenie kampanii bezpośredniej.

W drugim przypadku koncentracja polega na umieszczeniu w programie wyborczym postulatów odnoszących się bezpośrednio do okolicy miejsca zamieszkania, a nie do całości okręgu wyborczego. W wyborach lokalnych mogą to być np. obietnice wybudowania szkoły, placów zabaw czy wyremontowania konkretnej drogi.

Intrygujące, że badania dotyczące lokalnej intensywności kampanii wyborczej wykazały „endogeniczność” poparcia dla kandydata (Górecki, Marsh, 2012). Udowodniono, że poparcie w najbliższej okolicy jest większe niż dalej od miejsca zamieszkania niezależnie od intensywności prowadzonej kampanii (tzn. działania kampanijne są w takim rozumieniu nieefektywne). Premia za lokalność jest znacznie mniejsza w jednostkach sąsiednich, ale za to tamci wyborcy

są dużo bardziej skłonni do zmiany preferencji na korzyść kandydata pod wpływem kampanii bezpośredniej niż wyborcy z jednostek odległych od jego miejsca zamieszkania.

Miejsce zamieszkania czy szeroko rozumiana lokalność kandydata mogą być ważne dla wyborców, którym brakuje informacji (a także chęci i możliwości ich pozyskania) koniecznych do podjęcia racjonalnej decyzji. Key wartościował to zjawisko negatywnie, nazywając je „niedojrzałą polityką”, tj. stanem, gdy elektorat dysponuje małą wiedzą i nie jest zainteresowany życiem politycznym (1949, s. 38, 110). Jest przyjęte w literaturze, że wyborcy zwyczajowo ograniczają koszt uzyskania takiej wiedzy i rzadko aktywnie jej poszukują, a jeżeli nawet to robią, to najczęściej nie na temat wszystkich kandydatów (Bowler, Donovan, Snipp, 1993, s. 475).

Wyborcy chcieliby wybrać kogoś, kto będzie dbał o nich i ich najbliższe otoczenie, ale dysponując ograniczoną wiedzą, kierują się miejscem zamieszkania czy dotychczasowej aktywności. Warto jednak zwrócić uwagę, że ich zasób informacyjny jest większy niż wyborców, którzy przyczyniają się do wystąpienia efektu kolejności – miejsce zamieszkania nie zawsze jest wskazywane na listach kandydatów. Jeżeli informacje o kandydacie są ograniczone terytorialnie, poparcie dla niego również może być w ten sposób zawężone (Johnston i in., 2016, s. 2). Głosowanie na kandydatów lokalnych może być traktowane jako wyraz nie ignorancji, ale lojalności wobec wspólnoty miejsca zamieszkania i przywiązania do lokalnej tożsamości; zwłaszcza dziś, gdy wciąż formułuje się tezy o dominacji czynników o skali krajowej w wyborach powszechnych. Skala zjawiska nie spada mimo wzrostu popularności środków zdalnej komunikacji i postępującego procesu globalizacji (Vandeleene, 2017, s. 5).

Poznawcza oszczędność dotyczy nie tylko wyborców, ale też elit partyjnych wybierających kandydatów. Wyjaśniano to zjawisko poprzez odniesienie do metod zarządzania – kandydat na stanowisko kierownicze zatrudniony w danej firmie ma przewagę nad rywalami, zarówno z powodu większej wiedzy o lokalnych uwarunkowaniach, jak i dzięki temu, że poszukiwanie informacji o nim wiąże się z mniejszymi kosztami (Faith, Tollison, 1983).

Z perspektywy informacyjnej przewagę lokalnego kandydata da się określić jako połączenie dwóch elementów: lokalnej koncentracji wiedzy o kandydacie (choćby znajomości jego imienia i nazwiska) oraz skłonności wyborców do kierowania się tymi wiadomościami przy wyborze. Preferują oni osoby, o których wiedzą więcej niż o innych (Bowler i in., 1993, s. 476).

W związku z powyższym przyjmuje się też, że efekt głosowania PS będzie silniejszy w wyborach, w których bierze się pod uwagę małą liczbę informacji, np. gdy nie ma istotnych różnic pomiędzy postulatami kandydatów albo gdy nie są dostępne ogólnokrajowe afiliacje partyjne. Pojawiają się tu podobne prawidłowości jak w przypadku efektu kolejności, który można zaobserwować szczególnie „w warunkach nikłej znajomości przez wyborców partii i kandydatów, zamazanych linii podziałów politycznych, mnogości list wyborczych i kandydatów na listach” (Gendźwiłł, Raciborski, 2015, s. 51).

Wpływy mechanizmu PS na zachowania wyborcze można w uproszczeniu podzielić na: mobilizację, gdy lokalność kandydata skłoni do głosowania osobę, która w innym przypadku nie głosowałaby oraz perswazję, gdy lokalność kandydata zmienia treść decyzji wyborczej. Dotychczasowe badania wskazywały, że silniejszy jest efekt perswazji (Meredith, 2013; Rice, Macht,

1987b). Pojawienie się lokalnego kandydata może też wpłynąć pozytywnie na frekwencję w wyborach (Kavanagh, Mills, Sinot, 2004).

Omawiając kwestię lokalności kandydata, trzeba też odnieść się do tożsamości lokalnej, mającej różną intensywność w różnych regionach, miastach itd. Silniejsza jest najczęściej na terytoriach peryferyjnych, odległych od centrum. Fińskie badania pokazały, że wraz ze zwiększaniem się odległości od stolicy kraju, Helsinek, rośnie skłonność do głosowania na kandydatów pochodzących z danego terytorium (Bengtsson, Wass, 2011, s. 151). Do podobnych wniosków prowadziły badania holenderskie (Latner, McGann, 2005, s. 713).

Terytorialne zróżnicowanie efektu głosowania PS nie wynika wyłącznie z przeciwstawienia peryferie–centrum. Badania kanadyjskie wykazały, że jest zupełnie odwrotnie; trzykrotnie silniej lokalność kandydatów wpływała pozytywnie na ich wynik w regionach innych niż Quebec (Blais i in., 2003, s. 7). Tłumaczono to właśnie silną polaryzacją politycznego sporu środowisk niepodległościowych i federalistów, która miała większe znaczenie niż inne czynniki, w tym również skłonność do głosowania na lokalnych kandydatów.

Interesującym zagadnieniem, rozpatrywanym dotychczas w Polsce w ograniczonym stopniu, jest rzeczywisty wpływ obecności polityków z lokalnymi powiązaniem na politykę dystrybucyjną, tj. rozdział dóbr, takich jak np. inwestycje infrastrukturalne (Fiva, Halse, 2016). Zostało to szeroko zbadane na gruncie amerykańskim, gdzie posłużono się terminem *pork-barrel politics*, który Jacek Haman wyjaśniał jako „«kupowanie» wyborców poprzez zapewnianie (lub obietnice) o zaangażowaniu państwa, a zwłaszcza wykorzystanie państwowego budżetu, w rozwiązanie partykularnych problemów” (Haman, 2005, s. 21). Termin ten powiązany jest z opisywaną wcześniej koncentracją programową kampanii.

Charakterystyka zjawiska

Szereg badań pozwolił na pełniejsze zrozumienie efektu głosowania PS, jego uwarunkowań i atrybutów. Oczywiście wskazane niżej badania były zawsze ograniczone terytorialnie – rzadko prowadzono je w skali kraju, nie mówiąc już o ujęciach komparatystycznych na szczeblu państw. Ustalenia muszą zatem być traktowane z pewną dozą ostrożności. Zwrócić należy też uwagę, że większość prac służyła wskazaniu, że dane zjawisko istnieje i potwierdzeniu, że wystąpiło w konkretnych wyborach, względnie próbie zmierzenia jego skali.

Efekt głosowania PS, rozumiany jako pochodna lokalności zamieszkania kandydata, może być badany w ramach eksperymentów pokazujących, jak wyborcy oceniają potencjalnych polityków; zamieszkanie porównuje się z innymi cechami, takimi jak płeć, zawód, wykształcenie, religia czy rasa. Takie badania (Campbell, Cowley, 2014, s. 758) w kontekście angielskim pokazały dominujące znaczenie atrybutu lokalności. Miejsce zamieszkania okazało się kilkunastokrotnie ważniejsze niż płeć; tylko wykształcenie i zawód miały zbliżony wpływ na wybór kandydata (Campbell, Cowley, s. 758). Podobne eksperymenty nie uwzględniają jednak faktu, że tego typu dane nie są w takim samym stopniu znane wyborcom. Płeć można np. określić na

podstawie samego imienia i nazwiska, w odróżnieniu od miejsca urodzenia. Ponadto lokalność może być też przedmiotem manipulacyjnych działań kampanijnych.

Efekt głosowania PS występuje na terenach zarówno miejskich, jak i wiejskich, jednak w różnej intensywności – cechą zjawiska jest słabsze natężenie w miejscach silnie zurbanizowanych. Dotyczy to tak różnic między miastami i wsią, jak i tych w obrębie danego miasta, w którym występują różne typy zabudowy, w tym obszary z dominacją zabudowy jednorodzinnej. Trzeba jednak wziąć pod uwagę, że postrzeganie odległości na terenach miejskich, silnie zurbanizowanych, o dużej gęstości zaludnienia, może być inne niż na prowincji (Górecki, Marsh, 2014, s. 12).

Efekt PS pojawia się także w prawyborach, które należą do szczególnej kategorii wyborów, gdyż nie występuje tutaj element rywalizacji międzypartyjnej, a głosujący są członkami partii, co wiąże się zazwyczaj z tym, że mają więcej informacji o kandydatach niż uczestnicy wyborów powszechnych (Johnston i in., 2016). Wykazano także, że efekt pojawia się podczas zbiórki przez kandydata funduszy na potrzeby kampanii, ale – co szczególnie ciekawe – dało się wówczas także zaobserwować większą mobilizację w przypadku rywala lokalnego kandydata, co doprowadziło autora badań do wprowadzenia terminu „efekt przyjaciół i wrogów” (Thieleman, 1993).

W zasadzie efekt głosowania PS wykazuje wysoką stabilność w czasie, choć pojawiły się badania wskazujące, że najsilniejszy jest w wyborach, w których kandydat startuje po raz pierwszy (Tatalovich, 1975). Można również dostrzec, że chwiejność (*volatility*) wyborów zakłóca występowanie efektu głosowania PS (Górecki, Marsh, 2014, s. 19).

Potwierdzono też – i to w wielu kontekstach – że premie za lokalność mogą być mocno zróżnicowane w zależności od przynależności partyjnej. Górecki (2015, s. 69) dowiódł, że dla kandydatów dwóch największych polskich partii w wyborach senackich w 2011 roku wynosiła ona 14,04%, podczas gdy dla pozostałych 21,82%. Zróżnicowanie wykazano także w przypadku kandydatów Partii Republikańskiej i Partii Demokratycznej w Stanach Zjednoczonych (Gimpel i in., 2008, s. 248).

Warto rozważyć, jaka relacja zachodzi między efektem głosowania PS a efektem kolejności, czyli wyraźnym zwiększeniem liczby głosów oddanych na kandydatów z wyższych miejsc na liście oraz na kandydata znajdującego się na miejscu ostatnim. Efekt kolejności jest zdecydowanie największy w przypadku kandydata z pierwszego miejsca, co prowadzi niektórych badaczy do wyodrębnienia efektu pierwszeństwa (Marcinkiewicz, 2014). Warto wskazać, że pojawiają się wątpliwości, czy jest to poprawne określenie związku przyczynowego. Niektórzy badacze uważają, że najwięcej głosów dostają kandydaci najbardziej rozpoznawalni, którzy najczęściej dostają właśnie wysokie miejsca na liście (Flis, 2014).

Atrybuty kandydatów, takie jak lokalne pochodzenie czy efektywność kampanii, zmniejszają efekt kolejności, ale go nie znoszą. Świadomość istnienia tych zależności mają także politycy, co potwierdzają obserwowane praktyki. Przykładowo zdarzają się przesunięcia na liście związane z układem wpływów w partii i wiedzą na temat efektu kolejności – kandydaci wolą startować z wysokiej pozycji w obcym okręgu niż z niskiej pozycji we własnym. Opierają się na przekonaniu, że efekt kolejności jest silniejszy niż efekt PS a podstawowym celem kandydata jest walka o „jedynekę” czy „dwójkę” na liście. Szacuje się, że 70–80% mandatów w polskim sejmie jest

obsadzanych zgodnie z kolejnością ustaloną przez partię na listach kandydatów (Kruszyńska, 2018).

Elementem, który znacząco wpływa na występowanie efektu PS, jest system wyborczy. Można jednoznacznie stwierdzić, że wykorzystanie list półotwartych sprzyja głosowaniu personalnemu a przez to również pojawieniu się efektu głosowania PS, ponieważ redukuje potencjalny konflikt między motywacjami partyjnymi a personalnymi pozwalając wybrać konkretnego kandydata, przy zachowaniu lojalności wobec preferowanej partii politycznej. System „pojedynczego głosu przechodniego” (*single transferable vote*, STV), którego logika nakazuje kandydatom walczyć nawet o status drugiego czy trzeciego preferowanego kandydata u danego wyborcy, także powinien zachęcać do znacznego eksponowania atrybutów kandydata. Faktem jest, że badacze często ignorują przy badaniu efektu głosowania PS wybory, w których używa się list zamkniętych, tj. głosowanie na listy nie jest połączone z możliwością głosowania preferencyjnego (Hessels, 2013, s. 6).

Wydaje się, że w mieszanych systemach wyborczych to zjawisko ma także dobre warunki, bo jak zauważają badacze personalizacji polskiej polityki lokalnej, o ile wyborca głosuje na listę preferowanego przez siebie ugrupowania, o tyle „w okręgu jednomandatowym popiera już tego kandydata, którego atrybuty (np. doświadczenie, zasługi w pracy na rzecz danej społeczności zamieszkującej okręg) przedkłada nad afiliację partyjną oraz szanse na zdobycie mandatu” (Antkowiak, Scheffs, 2015, s. 151).

Zgodzić się należy z opinią, że skoro w okręgach jednomandatowych każda partia wystawia co najwyżej jednego kandydata, to głosowanie motywowane partyjnie powinno przeważać nad głosowaniem personalnym (Górecki, 2015, s. 67), zwłaszcza że wybory mają skalę ogólnokrajową i dotyczą organu działającego na szczeblu państwowym. Badania empiryczne wskazują jednak, że efekt głosowania PS widoczny jest także w tego typu systemach wyborczych (Arzheimer, Evans, 2012).

Niejednorodny jest wpływ wielkości okręgów wyborczych. Jeżeli obejmują one znaczny obszar (choć przy określaniu wielkości okręgów wyborczych najważniejszym kryterium jest liczba przypisanych do nich mandatów) o bardzo niejednorodnym charakterze, gdzie trudno o wspólny mianownik przy definiowaniu interesów, rodzi się problem dotyczący właściwej reprezentacji, ale także wyboru metod efektywnej kampanii. Racjonalna będzie wówczas walka kandydatów o głosy nie w całym okręgu, ale w wybranej części, zwłaszcza że w dużych okręgach nie ma konieczności uzyskania większości głosów i często wystarczy poparcie na poziomie kilku procent. Badacze mówią nawet o budowaniu „własnego okręgu wyborczego” wewnątrz okręgu wielomandatowego (Crisp, Desposato, 2004).

Kandydaci i wyborcy mogą czuć się częścią wspólnoty, której geograficzne granice nie pokrywają się z granicami okręgu wyborczego (są szersze lub węższe). Jeden z autorów nazwał to „psychologicznym okręgiem wyborczym” (Vandeleene, 2017, s. 2). Im większy okręg wyborczy, tym większa skłonność posłów do reprezentowania w trakcie kadencji jedynie wybranego obszaru – zasada ta została potwierdzona w 12 współczesnych systemach demokratycznych (André, Depauw, 2016, s. 14). Widoczna jest w tym pewna niekompatybilność założenia, obecnego

często w aktach ustrojowych, że poseł reprezentuje naród jako całość, z – wykazaną także w niniejszej pracy – skłonnością do traktowania posłów jako osób dbających o lokalne interesy (Put, 2016, s. 8).

Z drugiej strony partyjny charakter list i znaczna wielkość okręgów osłabiają aktywność kampanijną kandydatów (Trumm, Sudulich, Townsley, 2017). Wielu z nich jest świadomych, że mają nikłą szansę na sukces i nie prowadzą w ogóle działań o takim charakterze. Jest to o tyle racjonalne, że zaangażowanie w kampanię mogłoby się przyczynić wyłącznie do zwiększenia szans innego kandydata z danej listy (np. zajmującego wyższe miejsce).

Wpływ na wystąpienie efektu głosowania PS ma też metoda selekcji kandydatów. Jeżeli jest to selekcja zdecentralizowana i otwarta, np. z wykorzystaniem procedury prawyborów, to prawdopodobieństwo pojawienia się efektu wzrasta, co wykazano w Izraelu (Hazan, 1999). Jeżeli kandydat rywalizuje z innymi kandydatami z tej samej jednostki administracyjnej terytorialnej i z tej samej partii, to jego szanse na elekcję wyborczą spadają (McAllister, 2015, s. 340).

Kwestie geograficzne są brane pod uwagę przez osoby dokonujące selekcji kandydatów, choć rzadko jest to uregulowane formalnie, jak chociażby kwestia kwoty płci. Selekcjonującym zależy na „geograficznej równowadze” (Hazan, Rahat, 2010, s. 33). Zbalansowanie geograficzne listy kandydatów wydaje się optymalnym rozwiązaniem z dwóch powodów – zapobiega konfliktom między kandydatami z tej samej partii oraz powiększa zasięg terytorialny kampanii.

Podsumowanie

Można jednoznacznie stwierdzić, że efekt głosowania przyjacielsko-sąsiedzkiego nie jest ograniczony do konkretnej części świata ani konkretnego systemu wyborczego. To stały element wyborów, będący jednym z niezbędnych elementów każdego modelu próbującego wyjaśnić zachowania wyborców.

Choć samo występowanie zjawiska nie podlega dyskusji, można sformułować wniosek, że efekt głosowania przyjacielsko-sąsiedzkiego ma silnie kontekstowy charakter. Takie czynniki, jak system wyborczy, atrybuty kandydatów, intensywność sporu politycznego czy organizacja partii politycznych, będą miały wpływ na to, w jakiej skali wystąpi.

Należy też zwrócić uwagę, że dotykamy w tym miejscu problemu wnioskowania na poziomie indywidualnym z danych grupowych. Rzadkością są badania efektu, które opierają się nie na danych zagregowanych, ale tych dostępnych na poziomie indywidualnym, a nawet te, które spełniają to kryterium, ale odnoszą się nie do prawdziwego miejsca zamieszkania kandydata i wyborcy, tylko do siedziby komisji czy centralnego punktu obwodu głosowania (w przypadku kandydata) i jednostki administracyjnej (w przypadku wyborcy).

Jak słusznie zauważa Mark Hessels (2013, s. 9), w światowej literaturze poza obszarem eksploracji badawczej pozostawiano porównanie poszczególnych typów wyborów na danym obszarze, tzn. kwestię tego, jaki rodzaj wyborów najbardziej sprzyja pojawianiu się efektu głosowania PS. Można stawiać hipotezę, że najczęściej pojawi się w wyborach lokalnych przeprowadzanych w najmniejszych okręgach. Jest to zarazem najważniejsze, zdaniem autora niniejszego tekstu,

zadanie dla polskiej politologii, która powinna podjąć temat występowania efektu głosowania sąsiadów i przyjaciół w Polsce podczas wyborów lokalnych i porównać z dotychczasowymi badaniami dotyczącymi elekcji sejmowych i senackich.

Bibliografia

- André, A., Depauw, S. (2016). Looking Beyond the District. The Representation of Geographical Sub-constituencies Across Europe. *International Political Science Review*, 2 (39), 256–272. DOI: 10.1177/0192512116671527.
- Antkowiak, P., Scheffs, Ł. (2015). Nowy wymiar przywództwa politycznego. W poszukiwaniu perspektywy do badań personalizacji polityki na poziomie lokalnym. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 1, 143–159. DOI: 10.14746/ssp.2015.1.8.
- Arter, D. (2011). Taking the Gilt off the Conservatives' Gingerbread. The April 2011 Finnish General Election. *West European Politics*, 6 (34), 1284–1295. DOI: 10.1080/01402382.2011.616666.
- Arzheimer, K., Evans, J. (2012). Geolocation and Voting. Candidate–Voter Distance Effects on Party Choice in the 2010 UK General Election in England. *Political Geography*, 5 (31), 301–310. DOI: 10.1016/j.polgeo.2012.04.006.
- Arzheimer, K., Evans, J. (2014). Candidate Geolocation and Voter Choice in the 2013 English County Council Elections. *Research & Politics*, 1 (2), 1–9. DOI: 10.1177/2053168014538769.
- Bengtsson, Å., Wass, H. (2011). The Representative Roles of MPs. A Citizen Perspective. *Scandinavian Political Studies*, 2 (34), 143–167. DOI: 10.1111/j.1467-9477.2011.00267.x.
- Black, E., Black, M. (1973). The Wallace Vote in Alabama. A Multiple Regression Analysis. *Journal of Politics*, 3 (35), 730–736. DOI: 10.2307/2129154.
- Blais, A., Gidengil, E., Dobrzynska, A., Neviite, N., Nadeau, R. (2003). Does the Local Candidate Matter? Candidate Effects in the Canadian Election of 2000. *Canadian Journal of Political Science*, 3 (36), 657–664. DOI: 10.1017/S0008423903778810.
- Bowler, S., Donovan, T., Snipp, J. (1993). Local Sources of Information and Voter Choice in State Elections. Microlevel Foundations of the “Friends and Neighbors” Effect. *American Politics Quarterly*, 4 (21), 473–489. DOI: 10.1177/1532673X9302100405.
- Campbell, R., Cowley, P. (2014). What Voters Want. Reactions to Candidate Characteristics in a Survey Experiment. *Political Studies*, 4 (62), 745–765. DOI: 10.1111/1467-9248.12048.
- Carey, J.M., Shugart, M.S. (1995). Incentives to Cultivate a Personal Vote. A Rank Ordering of Electoral Formulas. *Electoral Studies*, 4 (14), 417–439. DOI: 10.1016/0261-3794(94)00035-2.
- Crisp, B.F., Desposato, S.W. (2004). Constituency Building in Multimember Districts. Collusion or Conflict? *The Journal of Politics*, 1 (66), 136–156. DOI: 10.1046/j.1468-2508.2004.00145.x.
- Cutler, F. (2002). The Simplest Shortcut of All. Sociodemographic Characteristics and Electoral Choice. *The Journal of Politics*, 2 (64), 466–490. DOI: 10.1111/1468-2508.00135.
- Czapiewski, T. (2016). Mapa wyborcza Szczecina. Przestrzenne zróżnicowanie preferencji politycznych szczecinian w latach 2006–2015. *Acta Politica Polonica*, 2 (36), 21–34. DOI: 10.18276/ap.2016.36-02.
- Eder, N., Jenny, M., Müller, W.C. (2015). Winning over Voters or Fighting Party Comrades? Personalized Constituency Campaigning in Austria. *Electoral Studies*, 39, 316–328. DOI: 10.1016/j.electstud.2014.04.008.
- Evans, J., Arzheimer, K., Campbell, R., Cowley, P. (2017). Candidate Localness and Voter Choice in the 2015 General Election in England. *Political Geography*, 59, 61–71. DOI: 10.1016/j.polgeo.2017.02.009.
- Faith, R.L., Tollison, R.D. (1983). Voter Search for Efficient Representation. *Research in Law and Economics*, 5, 211–224.
- Fiva, J.H., Halse, A.H. (2016). Local Favoritism in At-large Proportional Representation Systems. *Journal of Public Economics*, 143, 15–26. DOI: 10.1016/j.jpubeco.2016.08.002.
- Fiva, J.H., Smith, D.M. (2017). Local Candidates and Voter Mobilization. Evidence from Historical Two-Round Elections in Norway. *Electoral Studies*, 45, 130–140. DOI: 10.1016/j.electstud.2016.11.021.
- Flis, J. (2014). *Złudzenia wyboru. Społeczne wyobrażenia i instytucjonalne ramy w wyborach do sejmu i senatu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Forrest, J., Johnston, R.J. (1973). Spatial Aspects of Voting in the Dunedin City Council Elections of 1971. *New Zealand Geographer*, 2 (29), 166–181. DOI: 10.1111/j.1745-7939.1973.tb00711.x.
- Gendźwiłł, A. (2015). Jarosław Flis – „Złudzenia wyboru. Społeczne wyobrażenia i instytucjonalne ramy w wyborach do sejmu i senatu”. *Decyzje*, 23, 123–130.
- Gendźwiłł, A., Raciborski, J. (2014). Jak głosują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych. Przypadek Polski. *Decyzje*, 22, 47–70. DOI: 10.7206/DEC.1733-0092.33.
- Gimpel, J.G., Karnes, K.A., McTague, J., Pearson-Merkowitz, S. (2008). Distance-Decay in the Political Geography of Friends-and-Neighbors Voting. *Political Geography*, 2 (27), 231–252. DOI: 10.1016/j.polgeo.2007.10.005.
- Górecki, M. (2015). „Głosowanie przyjacielsko-sąsiedzkie”. Przyczynek do badań w kontekście polskim. *Studia Socjologiczno-Polityczne. Seria Nowa*, 1 (3), 63–73.
- Górecki, M.A., Marsh, M. (2012). Not Just ‘Friends and Neighbours’. Canvassing, Geographic Proximity and Voter Choice. *European Journal of Political Research*, 5 (51), 563–582. DOI: 10.1177/2053168014538769.
- Górecki, M.A., Marsh, M. (2014). A Decline of ‘Friends and Neighbours Voting’ in Ireland? Local Candidate Effects in the 2011 Irish ‘Earthquake Election’. *Political Geography*, 41, 11–20. DOI: 10.1016/j.polgeo.2014.03.003.
- Haman, J. (2005). Większościowy system wyborczy. Oczekiwania, ograniczenia, rozwiązania alternatywne. *Decyzje*, 4, 5–28.
- Hazan, R.Y. (1999). Constituency Interests without Constituencies. The Geographical Impact of Candidate Selection on Party Organization and Legislative Behavior in the 14th Israeli Knesset, 1996–99. *Political Geography*, 7 (18), 791–811. DOI: 10.1016/S0962-6298(99)00028-1.
- Hazan, R.Y., Rahat, G. (2010). *Democracy within Parties. Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*. Oxford: Oxford University Press.
- Hessels, M. (2013). *Nationwide Localism. Voter-Candidate Proximity Effects in Two Types of Dutch Elections*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Jankowski, M. (2016). Voting for Locals. Voters’ Information Processing Strategies in Open-List PR Systems. *Electoral Studies*, 43, 72–84. DOI: 10.1016/j.electstud.2016.06.005.
- Johnston, R., Wickham-Jones, M., Pattie, C., Cutts, D., Pemberton, H. (2016). Friends and Neighbours Voting Revisited. The Geography of Support for Candidates to Lead the UK’s Labour Party. *Political Geography*, 55, 1–9. DOI: 10.1016/j.polgeo.2016.02.003.
- Johnston, R.J. (1974). Local Effects in Voting at a Local Election. *Annals of the Association of American Geographers*, 64, 418–429. DOI: 10.1111/j.1467-8306.1974.tb00990.x.
- Kavanagh, A., Mills, G., Sinnott, R. (2004). The Geography of Irish Voter Turnout. A Case Study of the 2002 General Election. *Irish Geography*, 2 (37), 177–186. DOI: 10.1080/00750770409555841.
- Key, V.O. (1949). *Southern Politics in State and Nation*. New York: Knopf.
- Kjar, S.A., Laband, D.N. (2002). On ‘Home Grown-Ness’ in Politics. Evidence from the 1998 Election for Alabama’s Third Congressional District. *Public Choice*, 1–2 (112), 143–150. DOI: 10.1023/A:1015605301245.
- Kruszyńska, P. (2018). Rywalizacja w ramach listy wyborczej jako konsekwencja systemu list półotwartych w wyborach do Sejmu RP. *Wrocławskie Studia Politologiczne*, 24, 18–32. DOI: 10.19195/1643-0328.24.2.
- Latner, M., McGann, A. (2005). Geographical Representation under Proportional Representation. The Cases of Israel and the Netherlands. *Electoral Studies*, 4 (24), 709–734. DOI: 10.1016/j.electstud.2005.02.007.
- Lewis-Beck, M.S., Rice, T.W. (1983). Localism in Presidential Elections. The Home State Advantage. *American Journal of Political Science*, 3 (27), 548–556. DOI: 10.2307/2110984.
- Malcova, K. (2012). The Local Aspect of Electoral Support for Candidates to the Senate of the Czech Republic. *Sociologický Casopis – Czech Sociological Review*, 2 (48), 283–313.
- Mansbridge, J. (1999). Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent “Yes”. *The Journal of Politics*, 3 (61), 628–657.
- Marcinkiewicz, K. (2014). Electoral Contexts that Assist Voter Coordination. Ballot Position Effects in Poland. *Electoral Studies*, 33, 322–334. DOI: 10.1016/j.electstud.2013.07.018.
- McAllister, I. (2015). The Personalization of Politics in Australia. *Party Politics*, 3 (21), 337–345. DOI: 10.1177/1354068813487111.

- Meredith, M. (2013). Exploiting Friends-and-Neighbors to Estimate Coattail Effects. *American Political Science Review*, 4 (107), 742–765. DOI: 10.1017/S0003055413000439.
- Put, G.-J., 2015. *All Politics is Local. The Geographical Dimension of Candidate Selection. The Case of Belgium (1987–2010)*. Leuven: KU Leuven.
- Rice, T.W., Macht, A.A. (1987a). Friends and Neighbors Voting in Statewide General Elections. *American Journal of Political Science*, 31, 448–452. DOI: 10.2307/2111084.
- Rice, T.W., Macht, A.A. (1987b). The Home Town Advantage. Mobilization or Conversion? *Political Behavior*, 3 (9), 257–262.
- Roy, J., Alcantara, Ch. (2015). The Candidate Effect. Does the Local Candidate Matter? *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 2 (25), 195–214. DOI: 10.1080/17457289.2014.925461.
- Simiyu, R. (2010). Politics of Residency, Friends and Neighbors Effect, and Voting Patterns in Kwanza Constituency, Kenya, 1988–2000. *African Geographical Review*, 1 (29), 37–61. DOI: 10.1080/19376812.2010.9756225.
- Tatalovich, R. (1975). “Friends and Neighbors” Voting. Mississippi, 1943–73. *The Journal of Politics*, 3 (37), 807–814. DOI: 10.2307/2129327.
- Tavits, M. (2010). Effect of Local Ties on Electoral Success and Parliamentary Behaviour. The Case of Estonia. *Party Politics*, 2 (16), 215–235. DOI: 10.1177/1354068809341053.
- Thielemann, G.S. (1993). Local Advantage in Campaign Financing. Friends, Neighbors, and Their Money in Texas Supreme Court Elections. *The Journal of Politics*, 2 (55), 474–478.
- Trumm, S., Sudulich, L., Townsley, J. (2017). Information Effect on Voter Turnout. How Campaign Spending Mobilises Voters. *Acta Politica*, 4 (52), 461–478. DOI: 10.1057/s41269-016-0027-8.
- Vandeleene, A. (2017). *Friends and Neighbours Politics in Belgian Candidate Selection Processes. Does Place Matter?* Oslo: ECPR General Conference.
- Zarycki, T. (1997). *Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski*. Warszawa: Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego.